

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Тотко Стоянов

за дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

в направление 2.2. История и археология (Стара история - Праистория)

на **Пламен Златков Георгиев**, редовен докторант при Секция Тракийска археология, Национален Археологически Институт с Музей при БАН, на тема:

СЕЛИЩНА СИСТЕМА ПО СРЕДНИТЕ ТЕЧЕНИЯ НА РЕКИТЕ МАРИЦА И ТУНДЖА ПРЕЗ КЪСНАТА БРОНЗОВА И РАННАТА ЖЕЛЯЗНА ЕПОХИ

Предложената за защита дисертация има за обект на изследване селищната система в един район на Древна Тракия за времето на важен период от формирането и развитието на материалната и духовната култура на тракийската общност. Още от първите стъпки на българската археология в този район се натрупват данни, които стават знакови за античната и тракийската археология изобщо. Интензивните, предимно спасителни разкопки по големи инфраструктурни проекти през последните десетилетия добавиха нова, обемиста и важна информация. В този смисъл темата е „класическа“ и същевременно актуална от гледна точка на посоченото. Избраната структура също, може да се каже, е класическа – уводна глава, няколко глави в изложението, заключение, каталог и приложения. В подходите и методите за изследване на данните са въведени интердисциплинарни практики, придобиващи нарастваща актуалност в последните десетилетия.

Целта, която докторантът си е поставил в уводната глава, е да се изследват закономерностите в общите характеристики на обитаваното пространство през късната бронзова и ранната желязна епохи в период на бурни промени в Източното Средиземноморие, при които, една от последиците за локалните традиции е отпадането на селищните могили като основен елемент в селищния модел. Пламен Георгиев откроява няколко компонента в основната цел: - да се потърсят сходства и различия в модела на обитаване, чрез установяване на наличието на система или отсъствието на такава в селищната структура на общностите, населявали изследвания район; - да се направи опит да се установи връзката на известните и проучени селищни агломерации с близки природни ресурси; - да се направи опит да се реконструират вероятните регионални и надрегионални логистични възможности на селищните единици и идентифицирането на микрорегиони с повишена гъстота на селищни структури и сухоземните трасета с най-достъпни характеристики.

За постигането на многопластовата цел са формулирани няколко задачи: - да се събере достъпната в научната литература археологическа информация за селищния живот в края на бронзовата и началото на желязната епохи в разглеждания ареал, като при извършването на критичния анализ на изворовата база да бъде направен опит съществуващите неточности да бъдат преодолен; - предвид обвързването на селищните единици с екологичната среда, да бъде събрана информация за палеоботаническата обстановка, педоложки данни и съответстващите топографски специфики, в които попадат селищата; - така оформения информационен масив е необходимо да бъде

приведен във вид, който да позволи неговия дескриптивен и количествен анализ посредством различни приложения в софтуерния пакет на QGIS. (Реално, тук е мястото да се представи структурата и съдържанието на каталога, като основа за анализите и интерпретациите в изложението).

В Каталога, в 53 номера са представени ок. 67 обекта от селищната система в изследвания район (в някои случаи селище и некропол, селища от КБЕ и КЖЕ, селище и светилище и пр.) в 9 аналогични рубрики: - *Обект*; - *Местоположение*; - *Геоморфоложка форма (релеф)*; - *Атрибутация и кратко описание*; - *Вид проучване*; - *Стратиграфия*; - *Археологически материали (артефакти)*; - *Датировка*; - *Публикация/и*. При някои обекти е добавен и – *Коментар*. Съдържанието на коментарите има действително допълващ, а в някои случаи и интерпретиращ характер. Идеята, публикациите да бъдат представени с цялостно изписване (независимо, че ги има в раздела *Използвана литература*), е полезна, особено в случаите, когато следват коментари. Не е нужно читателят да се връща (ако иска) да проверява в литературата различните заглавия.

В Приложенията (42) се представени 10 карти и 33 табла с 45 образа, 6 таблици и 8 фигури с диаграми и хистограми, които илюстрират различни раздели от изложението и каталога. Като цяло, доколкото зависи от автора, те са изпълнени на много високо ниво.

Посочени са използваните методи - количествени, статистически и сравнителни методи, използване на картографски данни като база за анализ на изучаваните селищни форми с помощта на посочения вече ГИС софтуер с отворен код – QGIS в четири последователни нива, на които съответства изложението в трета, четвърта и пета глава на дисертацията. В този параграф са посочени разграничените субрегиони, използвани при анализа - „Марица“, „Сазлийка“ и „Тунджа“ (очертани на Карта 3), което би следвало да бъде направено в следващия параграф *Териториален обхват*.

В § *Хронологически обхват* е направен подробен преглед на развитието на възгледите и дискусиите за структуриране на хронологията на късната бронзова и ранножелязната епохи, на фона развитието в изследванията на важни обекти и основни групи артефакти (керамика и метални оръжия, сечива и накити). Като долна хронологическа граница на изследването е поставено началото на късната бронзова епоха в 1600/1500 г. пр. Хр., а като горна - края на ранната желязна епоха през VI в. пр. Хр. Финалът на късната бронзова епоха е свързан с процесите на промяна и възприемането на нови елементи в материалната култура, протичащи в обособен преходен период в рамките на целия XII в. пр. Хр. По отношение на вътрешната периодизация на ранната желязна епоха е приета тезата за двуделно деление – РЖЕ 1, XI - IX в. пр. Хр., и РЖЕ 2 – VIII - VI в. пр. Хр.

Глава I е посветена на дейлен историографски преглед на изследванията върху късната бронзова и ранната желязна епохи в българската археология (на места има ненужни подробности, особено при първите два раздела, в които има данни за райони извън изследвания). Разграничени са четири (условни) основни периода (терминът *фази* е неподходящ, в текста авторът използва основно *периоди*), като не стават ясни критериите за така избраните граници на „фазите“. Доловени и проследени са обективни процеси в насоките на избора на обектите на изследвания и характерът на съпътстващите и/или следващите публикации, критично са разгледани различни дългосрочни проекти, даващи тлъсък в проучванията по изследваната проблематика.

Глава II. *Изворова база. Състояние и общи проблеми* е част от ядрото на изследването. Във въстъплението има общи бележки за наличната информационна база,

основно за селищата, като в края е налице обобщение, което звучи като извод, предпоставен преди самото изложение.

Последователно са разгледани селищата от късната бронзова (7) и ранната желязна епоха (20) и некрополи и единични гробове от двете епохи, после в общите хронологически граници светилищата (скални и ямни) и рудниците. Неясно защо, анализът на данните за селищата е обвързан пряко с каталога и приложенията, докато този на светилищата се основава също на данните от каталога, без препратки към конкретните номера. За трите обекта, определени като рудници няма данни в каталога.

Заслужава внимание акцентът на П. Георгиев върху дискусията за наличие или не на селищни форми върху селищни могили с къснобронзови хоризонти. Авторът е аргументирал с конкретни данни от конкретни обекти становището си в подкрепа на обитаване на някои селищни могили и през ранната желязна епоха.

Докторантът правомерно е критичен към недостатъчните публикации на резултатите от проучванията на епонимното селище при Пшеничево, прекъснати след няколко кампании. За съжаление, между текста във II глава и каталога (№ 39) има различия, които допринасят за непълна и неprecизна информация за характеристиките на селището. В изложението е посочено, че при проучването са разграничени ок. 15 места с останки от наземни жилища „с приблизително правоъгълна форма с размери 7 x 7 м и отстояние от порядъка на 15 - 20 м едно от друго“ (с. 50). В каталога те „са квадратни или правоъгълни, с размери 7 X 7 м, 3,5 X 4 м и 3,5 X 3,5 м“. В пропуснатата от автора обзорна статия на М. Чичикова „Проучвания на тракийската култура от старата желязна епоха“ (Археология, 1974) е публикувана панорамна снимка на част от проучената плащ, на която се виждат редици от дупки от стълбове на няколко жилища, разположени в близост. В каталога е посочено, че „В пласта от желязната епоха не са разграничени отделни строителни хоризонти, следователно той е един и хомогенен“, докато в текста тази важна подробност е пропусната. В последния отчет за разкопките на селището, Д. Гергова посочва, че в един от квадратите са открити данни за жилище с размери ок. 9 x 7 м, което „принадлежи към най-ранния запазен хоризонт на селището от ранножелязната епоха“ (Гергова 1983, 38), т.е. ранножелезните пластове (хоризонти) са повече от един.

Бих посочил друг, положителен пример - селищният комплекс при Рогозиново, Харманлийско (кат. № 41), който показва внимателен анализ на публикуваните данни от теренните проучвания, отразени в каталожната част и с много близка по-характер информация в изложението, който е довел до формулиране на хипотеза за обяснение на „странности“ в археологическия запис. Докторантът е предложил хипотезата си в коментара в каталога, който би могил да намери място и в изложението. За по-кратко прилагам цитат: „Стратиграфската ситуация ... и характера на разкритите артефакти дават основания на проучвателите да определят съществуването на селището през целия период на ранножелязната епоха, ... Изглежда странно, ..., липсата на следи от по-трайни конструкции при толкова дълго обитаване. Една възможна хипотеза би била сезонния характер на човешкото присъствие и миграция ... само през месеците, които са подходящи за предполагаемите металургични дейности, косвено засвидетелствани в сектор „Чешмата“. В подкрепа на подобна хипотеза е малкият брой предполагаеми жилищни структури, ... Това предположение от своя страна изключва възможността за аграрна ангажираност на обитателите на селището, респективно променя и характера на упражняваните култови практики в сектор „Извора“.

Важен акцент на анализа в тази глава е обстойното разглеждане на дискусията за функциите на ямите (ямните полета) извън селища и такива, свързани с жилищни/стапански контексти (с. 75-77), като разглеждайки после последователно конкретните представители на първата и втората подгрупа, представя максимално внимателно данните и становищата на изследователите, онтаящи се към двата основни варианта на функционална интерпретация.

Глава III е посветена на анализ на топографските и ландшафтни характеристики на селищната система. Прегледът на данните за селищни форми на фона на топографски и ландшафтни условия в трите субрегиона сочи, че предпочитаните места за заселване в субрегион „Марица“ са северните предпланински възвишения на Източните Родопи и югозападните склонове на Сакар, за субрегион „Сазлийка“ са северните подножия на Сакар, Манастирските и Светиилийските възвишения и за субрегион „Тунджа“ южните подножия на Средна Гора, масива Хисар до Карнобат, Дервентските и източните склонове на Манастирските възвишения.

В Глава IV *Климат и стопанство през късната бронзова и ранната желязна епохи* е направен опит да се проследи последователността на климатичните флукутации и евентуалното им влияние върху стопанската активност на общностите в териториалния обхват на изследването във времето на визираните епохи. Посочено е, че допълването на палеоклиматичните и палеоекологичните данни към резултатите от археологически проучвания за територията на България е относително нова практика и състоянието на проучванията за момента не позволява изграждането на аргументирана хипотеза, доколко промените в климата и еко средата повлияват селищната структура в края на II хил. пр.Хр. и началото на I хил. пр. Хр. Наличните палинологични данни за източната част на Горнотракийската низина се свързват с проучвания в района селищната могила при с. Езеро и Стралджанското блато и долината на Средна Тунджа при с. Генерал Инзово, Ямболско и от района на енергийния комплекс „Марица - Изток“. Поленовите диаграми показват увеличение на влаголюбиви растителни видове и разширяване на горските площи в края на късната бронзова епоха. Археоботаническите изследвания, които се развиват и в България също могат да дадат полезна информация за развитието на стопанството. Поленовите данни от изследвания район показват обезлесяване и подмяна на растителната покривка с изяви антропогенни маркери на значителни площи. На много обекти от късната бронзова и ранната желязна епохи е установено отглеждането на няколко вида пшеници, ечемик и други зърнени култури, обичайни още от началото на бронзовата епоха. Присъствието на полените на живовляк и пелин свидетелства за пасищно животновъдство. Предполагано е, че тенденцията към редуциране на горската растителност и разширяване на обработваемите площи и пасищата вероятно е свързана с рязкото повишаване на броя на селищните единици в изследвания район в края на бронзовата и началото на желязната епоха.

По отношение на животновъдството, наличните данни сочат, че през късната бронзова епоха се наблюдава равнопоставеност в количествено отношение на костните останки от едър рогат добитък и от други одомашени животни – кози, овце и свине. През ранната желязна епоха съотношението плавно, но ясно се променя в полза овцата/козата като доминиращ вид, както и повишаване на дела на свинете.

Масщабната подмяна на растителната покривка с изразени антропогенни маркери, придружена от изсичане и опожарявания на дъбовите гори и концентрирането на находки от калъпи за отливане на бронзови предмети, дава основание да се предполага

присъствието на рудодобивни и металообработващи дейности в стопанството на племенните общности, населявали северните части на изследваната територия. Медните находища при Ай Бунар, Прохорово и Горно Александрово с данни за експлоатация в древността подкрепят това предположение. Като обективен показател П. Георгиев привежда данните за над 30 калъпа за бронзови изделия от девет селища и светилището при Доситеево. Находките на медни слитъци с форма на бича кожа от Кирилово и Чернозем, Елховско и Ябълково, Димитровградско стимулират различни версии за включването на изучавания район в мащабната търговия с мед от Кипър, в която по някакъв начин са ангажирани и източните райони на Тракия.

Глава V *Пространствени анализи на селищната система* се състои от две ясно разграничими части. От първата, текстовете представящи дефиницията, възникването и развитието на ГИС, биха могли да се спестят с препратка към актуална литература, докато приложението представено в сбит вид с прякото му отношение към задачите на рецензирания труд, би могло да остане.

Втората част е съществена за демонстрирането на ГИС анализи чрез данните за изследваната в дисертацията селищна система в определения район и време. Доколкото мога да преценя, използването на конкретните данни за изучавания район, за да се моделират прогнозни данни за гъстота на селищната система, установяване на характерните топографски локации на селищните форми, и моделирането на възможни междурегионални движения, са изпълнени коректно и резултатите са основа за изводи за възможностите на подобен тип моделиране върху реален археологически запис.

Заключението е неформално. В него е представен стегнат обзор на направеното с оглед на поставените цели и задачи и постигнатите реални резултати. Един от тях е, че скотовъдството е имало доминираща роля в стопанските активности на общностите през късната бронзова и ранната желязна епохи в района, като по-осезателно тази тенденция е изразена за по-късния период. Друг извод, за нетрайния характер на селищата, води до предположението за повишена мобилност на раннотракийските общности, която вероятно кореспондира с трансхумантен характер на стопанството. Направена е оценка на експерименталното приложение на ГИС. Приема се, че описания хипотетичен модел, при който в района на Горнотракийската низина и заобикалящите я ниски планински масиви функционира стопанска система, свързана с трансхумантно животновъдство, изискващо движение на сравнително къси и средни разстояния, проявяващо се като сезонна миграцията от постоянни селища в планината е напълно възможна и твърде вероятна. Посочено е, че при наличие на достатъчно данни би било добре да се направят подобни модели за районите между южните склонове на Родопите и Егейското крайбрежие и за други райони в Тракия.

Във финален текст, озаглавен *Проблеми и перспективи за бъдещи изследвания*, е докторантът е посочил различни подходи и съвременни изследователски методи, които била повишили значително ефективността на изследвания от типа на предложеното.

По мое мнение, Пламен Георгиев е изпълнил като цяло поставените цели. В случая, имайки предвид елемента на експериментално приложение на ГИС софтуер, докторантът правилно е посочил, че ще бъде направен опит да се достигне до определени резултати.

Авторефератът отразява адекватно дисертационния труд. Посочените от докторанта научни приноси са адекватни на постиженията в дисертационния му труд.

Пламен Георгиев е автор (самостоятелно или в съавторство) три публикации.

Изложеното по-горе е основанието ми да гласувам положително за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Пламен Златков Георгиев.

27. 01.2023 г.

Тотко Стоянов

